

جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع

نخستین کتاب، نخستین نویسنده

مسعود گلچین

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم

۱۳۳۹ کتاب طرح مقدماتی جامعه‌شناسی ایران از شاپور راسخ و جمشید بهنام به چاپ رسید که بر حسب تعریف این مقاله در ردیف کتابهای خاص قرار نمی‌گیرد.

نسل دوم و سوم کتابهای مقدماتی مربوط به جامعه‌شناسی، به ترتیب به سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ (تا قبل از انقلاب اسلامی) مربوط می‌شود. در این دو دهه کتابهای بسیاری در زمینه مورد بحث ترجمه و تألیف شد و بسیاری از آنها، بارها تجدید چاپ شدند. در این دوره‌ها گسترش قابل توجهی به خصوص نسبت به دو دهه پیش از آن که در زمینه کتب مقدماتی جامعه‌شناسی، فقر چشمگیری وجود داشت، دیده می‌شود.

اما **نسل چهارم** این کتابها با تنوع و انجام تلاشهای جدید - البته پس از دوره فترت اولیه در چند سال نخستین پیروزی انقلاب و به ویژه در طول سالهایی که انقلاب فرهنگی در دانشگاهها جریان داشت و جامعه‌شناسی از جهاتی مورد تردید قرار گرفته بود - در سالهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تاکنون تدوین و منتشر شده‌اند. در این سالها به کتبی با رنگ و بوی اسلامی که انعکاس تلاشهای مشترک حوزه و دانشگاه (مانند کتاب درآمدی به جامعه‌شناسی اسلامی) یا اختصاصاً تلاشهای اساتید حوزه (مانند کتاب جامعه و تاریخ از مرتضی مطهری و کتاب جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن از محمدتقی مصباح یزدی) است، برمی‌خوریم.

ورود جامعه‌شناسی به ایران و انتشار نخستین کتاب

مقارن سال ۱۳۱۳، جامعه‌شناسی به عنوان یک درس توسط ویل هاس (W. Hass) جامعه‌شناس آلمانی به ایران راه یافت. این درس که ابتدا جنبه اقتباس کامل از یک علم خارجی را داشت، در اولین سال تأسیس دانشگاه تهران، در دانشکده ادبیات و دانشسرای عالی این دانشگاه تحت عنوان علم‌الاجتماع توسط وی تدریس گردید. بعد از خروج ویل هاس از ایران، تدریس آن به دکتر اسدالله بیژن واگذار شد. پس از آن تدریس درس جامعه‌شناسی توسط دکتر غلامحسین صدیقی در سال ۱۳۱۹ انجام گرفت. در این دوران هنوز جامعه‌شناسی در ایران رونق چندانی نداشت. دوره رونق جامعه‌شناسی در ایران از سال ۱۳۳۶

مقدمه

امروزه در دانشگاههای مختلف جهان یکی از درسهای بسیار مهم، پایه‌ای و الزامی، مبانی جامعه‌شناسی یا مقدمات جامعه‌شناسی است. درسی که تقریباً بدون استثناء هر دانشجوی رشته جامعه‌شناسی به طور خاص و دانشجویان برخی رشته‌های دیگر علوم اجتماعی، انسانی و حتی غیر آنها، به طور عام ناچارند بگذرانند. تاکنون در زمینه این درس که با نامهای متعدد و متفاوتی ارائه گردیده، کتابهای بسیاری با عناوین مختلف نوشته شده است. به طوری که می‌توان گفت: اگر قرار باشد در سها و شعب تخصصی رشته جامعه‌شناسی را برحسب فراوانی عناوین و کتب منتشر شده در آن زمینه، رتبه‌بندی کنیم، مطمئناً مبانی جامعه‌شناسی در رتبه‌های اول تا سوم در کنار دو شعبه بسیار کار شده - یعنی نظریه‌های جامعه‌شناسی و روش تحقیق در جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی - و بلکه در صدر آنها قرار می‌گیرد.

در ایران نخستین کتاب در حوزه مبانی جامعه‌شناسی توسط یحیی مهدوی در سال ۱۳۲۳^۱ تحت عنوان «جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع» نوشته شد. به جز این اثر، در همان سال کتاب دیگری با رنگ و بو و محتوای کاملاً متفاوت که به طور کامل به بیان اندیشه‌های مارکسیستی اختصاص داشت، به وسیله «احمد قاسمی تهرانی» تحت عنوان «جامعه را بشناسیم» انتشار یافت. این کتاب در سال ۱۳۵۷ (سال پیروزی انقلاب اسلامی) به دو نام دیگر یعنی «از جامعه چه می‌دانیم» و «جامعه‌شناسی» به وسیله گروهها یا انتشارات مارکسیستی تجدید چاپ شده است. در سالهای بعد، البته با فاصله نسبتاً زیاد، کتابهای دیگری در زمینه جامعه‌شناسی (پس از تألیف یا ترجمه) انتشار یافت.

کتابهای جامعه‌شناسی در چند نسل

به طور کلی با نگاهی به مجموعه کتابهایی که به معنای خاص^۲ کلمه مربوط به جامعه‌شناسی عمومی و مبانی جامعه‌شناسی هستند و از حدود شصت سال پیش (یعنی ۱۳۲۳) تاکنون به زبان فارسی ترجمه یا تألیف شده‌اند می‌توان آنها را به چهار دسته یا چهار نسل تقسیم نمود.

نسل اول کتابهای مربوط به دو دهه ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ که عمده‌ترین آنها دو کتاب یحیی مهدوی و احمد قاسمی تهرانی است. ضمناً در سال

اگر قرار باشد درسها و شعب تخصصی رشته جامعه‌شناسی را
برحسب فراوانی عناوین و کتب منتشر شده در آن زمینه، رتبه‌بندی کنیم،
مطمئناً مبانی جامعه‌شناسی در رتبه‌های اول تا سوم در کنار
دو شعبه بسیار کار شده - یعنی نظریه‌های جامعه‌شناسی و روش تحقیق
در جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی - و بلکه در صدر آنها
قرار می‌گیرد

وسطی، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، فلسفه عمومی یا مابعدالطبیعه نوشته پل فولکیه، قصص قرآن مجید، جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع (مقدمات و اصول) و ... www.Mehrnews.com. کتاب جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع، به عنوان نخستین کتاب جامعه‌شناسی عمومی، مبانی جامعه‌شناسی و مقدمات جامعه‌شناسی در ایران، دارای ده فصل است. مؤلف کتاب را با مطالبی تحت عنوان «دیباچه» آغاز و بحثی تحت عنوان «خاتمه» که به رابطه فرد و جامعه و جامعه با جامعه بزرگ بشریت اختصاص دارد، به پایان می‌برد. یحیی مهدوی در دیباچه کتاب مذکور در مورد اهداف و ویژگیهای کتاب خود می‌نویسد:

«غرض از نشر این رساله، آگاه ساختن دانشجویان فارسی زبان است به مقدمات و اصول جامعه‌شناسی، زیرا بر نگارنده طی مدت قلیلی که افتخار تدریس در دانشکده ادبیات را دارد، مسلم شده است که هیچ چیز به اندازه کتابی که به زبان فارسی حاوی ثمره تحقیقات اروپاییان باشد، مورد احتیاج ایرانیانی که جوانی خود را وقف جست‌وجوی دانش کنند، نباشد و هیچ خدمتی به فرهنگ ایران، از جانب آنها که از اهل این کشور، بهترین ایام عمر را در دانشگاههای خارجه صرف کسب معرفت کرده‌اند، بالاتر از این نه که با تألیف و یا ترجمه کتب و رسالات در شعب مختلفه علوم به فارسی، هم زبان مادری خود را ثروتمند و غنی سازند و هم بدین وسیله هم‌میهنان خویش را به شناختن معانی و افکاری که هم موجد و هم مولود تمدن مغرب زمین است، راهنمایی کنند و نیز کسانی که با گسیل داشتن کاروانهای جویای علم و ادب به کشورهای بیگانه، به هجران نوردیدگان خود تن در داده‌اند و با بذل دست‌رنج خود در راه این منظور تحمل سختی و تنگدستی نموده‌اند، هیچ ره‌آوردی را خوش‌تر از این نپذیرند که آنها که به رأی‌العین اروپایی را دیده‌اند، ایرانیان را به حقیقت تمدنی، که جز آثار شوم آن را ادراک نکرده‌اند، آشنا سازند» (ص الف).

وی همچنین در مورد ویژگیهای کتابش می‌افزاید:

«رساله حاضر، تألیفی است که یادداشتهای نگارنده این سطور که هنگام تحصیل علم‌الاجتماع در دانشکده ادبیات پاریس (سوربن) برای سهولت کار خویش جمع آورده بود. این یادداشتهای غالباً ترجمه

یعنی سال تأسیس رشته علوم اجتماعی در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران آغاز می‌شود. در این هنگام دانشجویان می‌توانستند در دوره لیسانس علوم اجتماعی به تحصیل بپردازند. تا این زمان جامعه‌شناسی فقط از نظر آموزشی مطرح بود، لیکن در سال ۱۳۳۷ مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در دانشگاه تهران به مدیریت دکتر احسان نراقی آغاز به کار کرد. تأسیس این مؤسسه اولین گام جهت انجام تحقیق در جامعه‌شناسی ایران محسوب می‌شود (محسنی، ۲۵۱-۲۵۲:۱۳۶۸). در طول سالهای نخستین ورود جامعه‌شناسی در ایران، با وجود این که این شاخه از علم به عنوان یک درس در دانشسرای عالی دانشگاه تهران تدریس می‌شد، لیکن تقریباً در طی ده سال آغازین، کتاب خاصی در زمینه جامعه‌شناسی و به خصوص مقدمات این رشته به زبان فارسی تدوین و منتشر نشد.

نخستین کتاب در زمینه جامعه‌شناسی توسط یحیی مهدوی در سال ۱۳۲۳ تحت عنوان جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع به وسیله چاپخانه دانشگاه تهران انتشار یافت. این کتاب به طور مشخص و قابل توجهی بازگوکننده مکتب جامعه‌شناسی فرانسه (آگوست کنت و به خصوص دورکیم و شاگردانش) است. تا جایی که می‌توان گفت این کتاب نوعی ترجمه آزاد از آثار دورکیم به ویژه کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی و البته با نثری شیوا، جذاب و خاص آن روز ادبیات ایران است.

نخستین کتاب جامعه‌شناسی در ایران

یحیی مهدوی فرزند حاج محمدحسین امین‌الضرب از رهبران مشروطه و جد وی محمدحسن امین‌الضرب نیز از رجال سیاسی و اقتصادی دوره قاجاریه بود. وی علاوه بر بنیانگذاری گروه فلسفه دانشگاه تهران و تدریس در این دانشگاه که پرورش اساتید کنونی فلسفه را به همراه داشته است، دومین فرد در رشته جامعه‌شناسی پس از دکتر صدیقی به شمار می‌رود. یحیی مهدوی در دوران زندگانی خود به تألیف و ترجمه آثار فلسفه غرب پرداخته است. در زیر می‌توان به برخی از این آثار اشاره کرد:

پدیدارشناسی و فلسفه‌های هست بودن، مابعدالطبیعه اثر ژان پل، بخشی از تاریخ فلسفه اثر امیلا بریه به عنوان تاریخ فلسفه قرون

در طول سالهای نخستین ورود جامعه‌شناسی در ایران،
با وجود این که این شاخه از علم به عنوان یک درس
در دانشسرای عالی دانشگاه تهران تدریس می‌شد، لیکن تقریباً در طی ده سال آغازین،
کتاب خاصی در زمینه جامعه‌شناسی و به خصوص مقدمات این رشته
به زبان فارسی تدوین و منتشر نشد

آزادی است از مقالات جامعه‌شناسان بزرگ و یا خلاصه و عصاره‌ای است از کتب ایشان و یا گزارش افکاری است که برای مسوّد این اوراق، بدون این که مدعی هیچ‌گونه ابداع و ابتکاری باشد، در نتیجه ممارست در مطالعه آثار بزرگان این علم یا تلمذ در محضر بعضی از ایشان حاصل است. به عبارت دیگر، تمام این یادداشتها فارسی شده معانی و مطالبی است که از پیش، دیگران در باب مقدمات و اصول و مبادی علم‌الاجتماع به زبان فرانسه و دیگر زبانهای اروپایی ساخته و پرداخته‌اند» (صص ب و ج).

پپردازند.» (ص هـ)
در دیباچه این کتاب وقتی از زمینه‌های کاربردی جامعه‌شناسی سخن به میان آمده است، جامعه‌شناسی با اندیشه اصلاح‌گرایانه و به عنوان مقدمه‌ای برای شناخت و برنامه‌ریزی بهتر امور اجتماعی معرفی شده است.

سرانجام نویسنده کتاب، مقدمه خود را با این جمله به پایان می‌رساند:
«این رساله مختصر که فقط به طور اجمال در باب مبانی و اصول جامعه‌شناسی بحث می‌کند، هیچ یک از این نیازها را بر نمی‌آورد و بیش از دیباچه‌ای از این علم نیست.» (ص ح)

فصل اول کتاب به مطالبی در خصوص تاریخچه جامعه‌شناسی و فواید این علم اختصاص یافته است. وی امیل دورکیم را نخستین کسی می‌داند که مسائل جامعه‌شناسی را مستقل از هرگونه نظر فلسفی و روان‌شناسی مورد مطالعه قرار داده و روش خاصی را برای تحقیق در مسائل اجتماعی پیشنهاد کرده است. و در خصوص فایده جامعه‌شناسی می‌نویسد:

«خلاصه آنکه اگر هر علمی از فن مربوط به آن نتیجه شده باشد و بعداً آن فن فایده عملی آن علم محسوب گردد، جامعه‌شناسی هم که از فن سیاست مدن برخاسته است فایده عملی آن نیز همین فن است که منظور آن خیر و سعادت و آسایش و رفاه جوامع بشری و بالتبع جامعه بزرگ انسانی است.

نفع و فایده دیگر علم‌الاجتماع از نظر اخلاق فردی است زیرا علم، با بیان اینکه هدف اعمال اخلاقی، مصالح شخصی و فردی نمی‌تواند باشد و روشن ساختن اینکه منبع فضایل و حیثیات و شرف و حقوق فردی جامعه است، هدف واقع و مشهودی برای اعمال اخلاقی نشان می‌دهد که آن جامعه و مصالح اجتماعی باشد؛ یعنی جامعه‌شناسی برای زندگانی و فعالیت افراد به غایت و مقصدی مافوق افراد قائل است» (صص ۱۶-۱۵).

فصل دوم به تعریف جامعه می‌پردازد. نویسنده در این فصل بعد از

های دورکیم و چگونگی کار او در آنها کاملاً مشهود است، کار اصلی جامعه‌شناسان و جامعه‌شناسی را این گونه بیان می‌کند:

«به طور خلاصه و اجمال، آنچه جامعه‌شناسان کوشش در روشن و مبرهن ساختن آن نموده‌اند و در این رساله سعی در بیان آن به نحو اختصار شده، آن است که اموری که در جامعه روی می‌دهد، تماماً مولود بخت و اتفاق و بر حسب هوی و هوس و تمایلات فردی نیست بلکه قسمت مهمی از آنها محصول زندگانی بالا اجتماع و تابع قواعد و قوانین مخصوصی است شبیه به همان قوانینی که در امور طبیعی حکمفرما است.

اموری را که منحصرأ اجتماعی است، می‌توان با روش (متد) صحیح شناخت و قوانینی را که بر طبق آنها این امور در جریان است، در نتیجه مطالعه و فحص و استحصاء و استقرا و مقایسه به دست آورد. تعریف و توصیف و تشریح این امور و بیان قوانین و طرز تحول آنها کار علم جدیدی است که جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع^۳ نام دارد. اما جامعه‌شناسان برای جای دادن این علم نوین که دانشمندان سلف، محل و مقام مخصوصی برای آن در بین علوم قائل نبودند، در میان دانشهای بشری، غالباً خود را نیازمند دیده‌اند که قبل از توصیف و تشریح کامل و تقسیم‌بندی امور اجتماعی و ذکر قوانین آنها به اثبات وجود این گونه امور مخصوص و امتیاز آنها از امور نفسانی فردی و بیان روش خاصی که باید در مطالعه و تحقیق این وقایع به کار برده شود،

آنچه جامعه‌شناسان کوشش در روشن و مبرهن ساختن آن نموده‌اند و در این رساله سعی در بیان آن به نحو اختصار شده، آن است که اموری که در جامعه روی می‌دهد، تماماً مولود بخت و اتفاق و برحسب هوی و هوس و تمایلات فردی نیست بلکه قسمت مهمی از آنها محصول زندگانی بالا اجتماع و تابع قواعد و قوانین مخصوصی است شبیه به همان قوانینی که در امور طبیعی حکمفرما است

نگارنده نشان می‌دهد که براساس این چه امری موضوع مطالعه باشد، می‌توان از روشهایی که به آن اشاره شده است، استفاده کرد.

نویسنده در فصل هشتم و نهم تحت تأثیر شدید اندیشه‌های مکتب جامعه‌شناسی فرانسه (آگوست کنت و امیل دورکیم) شعب علم-الاجتماع خصوصی را تشریح می‌کند و می‌نویسد:
«جامعه‌شناسی هرچند به ظاهر علمی است واحد، در حقیقت از آنجا که بحث از مسائل مختلف می‌کند، شامل چندین علم جزئی است که هر یک از آنها دارای موضوعی خاص است و یک قسمت از امور و مظاهر زندگانی اجتماعی را تحقیق می‌کند. جمله این علوم، شالوده عمومی را تشکیل می‌دهد.

آگوست کنت جامعه‌شناسی را به دو رشته تقسیم کرده است: یکی آنکه جامعه‌ای را در یکی از مراحل تطور آن مورد دقت قرار داده، و قطع نظر از سابقه و لاحق، آن را ثابت تصور نموده. قوانینی را که راجع بی-قراری آن است جست‌وجو کند: تتبع در این قسمت نشان می‌دهد، روابطی که در یک زمان معین جامعه و افراد آن را به یکدیگر می‌پیوندد، چگونه است و به اصطلاح آنچه مانع از به هم پاشیدن جامعه است و به هم پیوستگی اجتماعی را تأمین می‌کند چیست. همچنین نشان می‌دهد مظاهر مختلفهٔ حیات اجتماعی و جلوه‌های گوناگون تمدن چه تأثیری در یکدیگر می‌کنند و چه رابطه‌ای با هم دارند و مثلاً جامعه‌ای که به فلان مرحله علمی رسیده است چه مرحله‌ای از مراحل دیانت و اخلاق و هنر و صنعت را می‌پیماید. کار این قسمت که آگوست کنت استاتیک می‌نامد به طور خلاصه همان تشخیص این به هم پیوستگی است و آنچه آن را به پا داشته است؛ قسمت دیگر جامعه‌شناسی که آگوست کنت آن را دینامیک می‌خواند، برعکس قسمت اولی، جامعه را در حال تطور و سیر ارتقاء آن مورد تحقیق قرار داده، قوانینی را که بر حسب آنها این تطور و نشو و نما انجام می‌گیرد، جست‌وجو می‌کند.» (ص ۴-۱۰۳)

و شعب علم‌الاجتماع خصوصی را بدین شرح نام می‌برد: مرفولوژی اجتماعی، معرفت‌الاعضای اجتماعی و شعبه‌های آن شامل علم-الاجتماع دینی، اخلاقی، حقوقی و اقتصادی، زبان‌شناسی و علم-الجمال و سرانجام درباره این شعب، جایگاه، هدف و تعریف جامعه-شناسی عمومی می‌نویسد:

تشریح چند تعریف از جامعه و بیان نقایص این تعاریف چنین نتیجه می‌گیرد:

«از آنچه گفته شد چنین نتیجه می‌گیریم که جامعه محیط طبیعی بشر است و برای فرد زندگانی جز در جامعه و بین هم‌نوعان خود میسر نیست. و اگر کسی دوری از خلق جوید و عزلت‌گزیند همین آلات و افزار که هر آن به کار می‌زند و همین لباس که تن بدان می‌پوشاند و همین الفاظ که با آنها فکر می‌کند و همین کتاب که می‌خواند او را به جامعه‌ای که به خیال خود از آن بریده است می‌پیوندد.» (ص ۳۰)

در فصل سوم و چهارم با عنوان جامعه‌شناسی چیست؟ نویسنده سعی می‌کند با پرداختن به امور اجتماعی، اقتصادیات، زبان، روابط خانوادگی، دین و امور اجتماعی به عنوان مظاهر حیات اجتماعی و کلان نشان دهد وقایع اجتماعی موضوع جامعه‌شناسی است.

یحیی مهدوی در فصل پنجم (وجه تشخیص وقایع اجتماعی) با استفاده از کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی نوشته امیل دورکیم و دو مقاله از کتاب *Grande Encyclopedie* (ص ۶۳) مطالبی را در مورد خصوصیات پدیده‌های اجتماعی از جمله اجباری بودن، خارجی و پابرجا بودن عرضه کرده است.

فصل ششم چگونگی تبیین علم‌الاجتماع را دربرمی‌گیرد. به عبارات دیگر در این فصل پس از پرداختن به روشهای تبیین فلسفه تاریخ، فلسفه، روان‌شناسی و تاریخ و انتقادات وارد بر آنها، طرز تبیین مخصوص جامعه‌شناسی عنوان شده و در این زمینه آمده است:

«یک واقعه اجتماعی به هیچ وجه خود محرک خود نیست و علت آن را باید در واقعه دیگر اجتماعی جست‌وجو کرد و خلاصه آنکه جامعه-شناسی به هیچ‌وجه درصدد کشف یک قانون کلی، که تمام وقایع برحسب آن انجام گیرد، نیست. بلکه اصلاً منکر وجود چنین قانون یکتای کلی برای امور اجتماعی است و معتقد به وجود قوانین خصوصی متعدد است و این اصل را مسلم می‌شمارد که در علم‌الاجتماع هم، مانند سایر علوم، تبیین عبارت است از کشف قوانینی جدا جدا و اتصال وقایع معین و محدود بر طبق روابطی محدود و معین» (ص ۸۵)

فصل هفتم به روش علم‌الاجتماع اختصاص دارد. شامل: مقایسه تاریخی، نژادشناسی و مطالعه در حال اقوام ابتدایی و آمار. در این فصل

در دیباچه این کتاب وقتی از زمینه‌های کاربردی جامعه‌شناسی سخن به میان آمده است، جامعه‌شناسی با اندیشه اصلاح‌گرایانه و به عنوان مقدمه‌ای برای شناخت و برنامه‌ریزی بهتر امور اجتماعی معرفی شده است

مقارن سال ۱۳۱۳، جامعه‌شناسی به عنوان یک درس توسط ویل هاس جامعه‌شناس آلمانی به ایران راه یافت

این کتاب نوعی ترجمه آزاد از آثار دورکیم به ویژه کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی و البته با نثری شیوا، جذاب و خاص آن روز ادبیات ایران است

واحد و جامعه‌شناسی خصوصی به ارزش ۳ واحد دیده می‌شود. همچنین در برنامه درسی چهارساله دروس اختصاصی (اجباری) سالهای دوم، سوم و چهارم دوره لیسانس گروه آموزشی علوم اجتماعی سال ۱۳۴۵ در درس جامعه‌شناسی عمومی که در دو نیمسال تکرار می‌شده (هر نیمسال به ارزش ۳ واحد) وجود داشته است. در برنامه فوق‌الذکر جامعه‌شناسی عمومی مقدم بر جامعه‌شناسی خصوصی است.

منابع

۱. مهدوی، یحیی. جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع، مقدمات و اصول، تهران، ۱۳۲۲
۲. محسنی، منوچهر. جامعه‌شناسی عمومی، تهران، طهوری، ۱۳۶۸.
۳. راهنمای دانشگاه تهران، ۱۳۴۳.
۴. راهنمای دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
۵. راهنمای دانشگاه تهران، ۱۳۵۱.

6. www.mehrnews.c

پی‌نوشت:

- ۱- جامعه‌شناسی عمومی، مبانی جامعه‌شناسی، مقدمات جامعه‌شناسی، اصول و مبادی جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی چیست، زمینه جامعه‌شناسی و ...
- ۲- ایشان در پایان دیباچه کتاب تاریخ بهمن ماه ۱۳۲۲ را قید کرده‌اند، اما ظاهراً تاریخ انتشار کتاب همان سال ۱۳۲۳ است که در متن قید شده است.
- ۳- در این مقاله منظور نگارنده از «کتاب خاص مبانی جامعه‌شناسی»، کتابی است که بتوان آن را به عنوان منبع اصلی درس مبانی جامعه‌شناسی یا حتی در صورت لزوم و اجبار به تنهایی در نظر گرفت. یعنی اگر هیچ کتابی به جز آن اثر در اختیار نباشد، بتوان کتاب مزبور را به عنوان منبع نسبتاً مناسبی مورد استفاده قرار داد.
- ۴- ما بدون این که هیچ‌گونه رجحانی بر یکی از این دو اصطلاح بر دیگری قائل باشیم، زمانی اولی و گاهی دومی را در ترجمه *sociologie* استعمال کرده‌ایم.

«علمی که ذکر شد، اجزای علم‌الاجتماع بودند و جمله این دانشها تشکیل علم جامعی می‌دهد به نام علم‌الاجتماع عمومی یا علم‌الاجتماع به طور مطلق... از آنجا که امور اجتماعی همه به یکدیگر مربوط و به اصطلاح منطقی انواع یک جنس‌اند، علم دیگری باید که از نتیجه تتبعات این علوم اختصاصی استفاده کرده، روابط عمومی آنها را کشف و قوانین کلی را که امور اجتماعی مشترکاً بر طبق آنها انجام می‌گیرد، بیان نماید. این علم همان علم‌الاجتماع عمومی است که معمولاً به اسم جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع (بدون قید و وصف) خوانده می‌شود...» (صص ۱۳۰ و ۱۳۲)

فصل دهم به عنوان آخرین فصل کتاب که ترجمه و تلخیص مقاله‌ای به قلم دورکیم است، به علم‌الاجتماع و آموزش و پرورش می‌پردازد و عناوین زیر را شامل می‌شود:

بحث انتقادی درباره تعریفهایی که از تربیت شده است؛ تعریف تربیت؛ نتیجه این تعریف، اجتماعی بودن آموزش و پرورش است؛ وظیفه دولت در امر آموزش و پرورش؛ خلاصه و نتیجه این مبحث و دفع توهم که در این قسمت نویسنده می‌نویسد:

«گفته شد که مقصود از آموزش و پرورش، اجتماعی ساختن کودک و علاقه‌مند نمودن و هدایت او به زندگانی اجتماعی و ملی است. انجام گرفتن این مقصود، ابدأ منافاتی با پرورش احساسات عالیه نوع پرستی و انسان‌دوستی در کودک، ندارد و به هیچ‌وجه علاقه داشتن به جامعه و ملت و وطن خود، مستلزم دشمنی و عداوت و بدبینی نسبت به جامعه‌ها و ملت‌های دیگر نیست؛ همچنان که لازمه دوست داشتن پدر و مادر یا فرزندان خود، بغض و کینه داشتن نسبت به پدر و مادر و فرزندان دیگر نیست» (صص ۱۵۲ و ۱۵۳)

این اثر در حدود سه دهه بارها تجدید چاپ شده و مفاهیم، محتوا و تقسیم‌بندیهای صورت گرفته در آن در طبقه‌بندی و تنظیم دروس دوره کارشناسی علوم اجتماعی نیز تأثیر داشته است. به عنوان مثال در فهرست دروس دوره لیسانس رشته علوم اجتماعی در دانشگاه تهران مربوط به سال ۱۳۴۳ دروسی به نام جامعه‌شناسی عمومی به ارزش ۴